

Kršćanski humanist i prvi klasik hrvatske književnosti

Uz 500. obljetnicu smrti Marka Marulića

Ružica Pšihistal*

Ključna je značajka kršćanskoga humanizma, kao jedne struje u razdoblju renesanse, humanistička učenost u službi kršćanske poruke i po tomu se razlikuje od mnogobrojnih vrsta povijesnih humanizama. Marulić nije primjenjivao filološko–kritički pristup biblijskomu tekstu, a nije bio ni zagovornik institucionalnih reformi Crkve i društva, premda je otvoreno kritizirao gramzivost i oholost klera — posebice crkvenih poglavara. Njegovo je nastojanje bilo usmjereno na “reformu” čovjeka iznutra povratkom *izvorima* (Bibliji i patristici, ne isključujući ni skolastičke izvore) s osloncem na moralnu teologiju i teologalne kreposti (vjeru, nadu i ljubav), što je u cjelovitu obliku izložio u *Evangelistaru*, njegovu najvažnijem moralno–teološkom djelu. Najuspješniji “vodič” za ostvarenje čestita i blaženog života pronašao je u nasljedovanju uzora ili primjera svetosti prema konkretnim vrlinama, što je sustavno izložio u *Instituciji*, njegovu najutjecajnijem djelu.

Marulić je kršćanski humanist po odmjerenom nesinkretičkom povezivanju Jeruzalama i Atene, protiv idolatrijskoga slavljenja pretkršćanskih heroja, u čemu je jasno razotkrio skriveni put obnovljenoga poganstva. Kada u kasnom dijaloškom traktatu *Dijalog o Herkulu* otklanja intrinzičnu vrijednost antičkih mitova i dokazuje moralnu superiornost suvremenih kršćana pred drevnim “poganskim” herojima, pa i pred Herkulom kao najvećim među njima, on rješava pitanje uravnotežena odnosa između kršćanske vjere i nekršćanskoga (“poganskoga”) kulturnoga nasljeđa, ali i poetičko pitanje izbora epskih tema. Biblijski junaci — David, ali i Judita — uzorni su modeli za epsku literarnu obradu, ali izvan je rasprave smije li se *poeta christianus* koristiti stilskim sredstvima antičkoga pjesništva, pa i ukrasima iz mitološkoga nasljeđa. Biblijski epski pjesnik i dalje ostaje pjesnik, što je u pjesničkoj praksi od ranokršćanskih početaka u 4. stoljeću s Juvenkovim *Evangeljem* u heksametrima (*Evangeliorum libri quattuor*) značilo uspostavu modela epskoga herojstva iz kršćanske perspektive i adaptaciju antičkoga žanra prema novim ciljevima. Posrijedi je složen odnos između

* Prof. dr. sc. Ružica Pšihistal, Filozofski fakultet u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Adresa: Lorenza Jägera 9, 31000 Osijek, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7018-6328>. E-adresa: rpsihistal@ffos.hr

kršćanstva i književne kulture, koji se ne može svesti na odnos između “uzurpatora” i “vlasnika” ni na svjetonazorsko–poetičku bipolarnost. Kršćanski pjesnici na sadržajnom planu nastupaju kao mitoklasti “poganskih” *fabula*, ali na planu literarnoga oblikovanja legitimno slijede i natječu se s poganskim prethodnicima kao žanrovskim i stilskim uzorima. Marulićeva *Judita* i *Davidijada* biblijski su epovi na slavu Boga, duhovnu korist bližnjima i u znak osobnoga posvećenja autora, ali jednako su tako velika epska književnost koja ne može bez *starih poet*. S popisa svojih knjiga u Oporuci Marulić nije uklonio knjige svjetovnoga sadržaja (*Libri zentilium*) i ima ih daleko više od crkvenih (*Ecclesiastici*), ali je potonje stavio na prvo mjesto, i među njima čelno mjesto zauzima *Biblia cu(m) comento, volumina quatuor*, identificirana kao glasovita Biblija s postilama Nikole od Lire u četiri sveska (1489.).

U Marulićevoj pjesničkoj ostavštini na latinskom jeziku najbrojniji su epigrama, među kojima pretežu mitološke teme. Nevelik broj erotskih, pa i lascivnih epigrama (iz glasgowske zbirke) upućuje međutim izravno na “drugo” Marulićevo lice, koje možemo tražiti prije životnoga obrata ili metanoje. Marulićev prijatelj i biograf Frane Božićević (*Vita Marci Maruli Spalatensis*) taj zaokret povezuje sa smrću brata Šimuna. Od tada, što bi značilo u zrelim tridesetima, Marulić je — svjedoči Božićević — oko četrdeset godina proveo pokornički, ne propuštajući službu Božju, u danonoćnom čitanju svetih spisa i pisanju, ali ne napuštajući ni pjesnički poziv (“zatvoren s Muzama”). Kruna je njegova latinskoga pjesništva *Davidijada*, a dijaloška pjesma o razgovoru kršćanina i raspetoga Krista *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce* njegov je najviše objavljan tekst. Glas svjetskoga pisca postigao je moralno–teološkim djelima (*Institucija, Evangelistar*), uz manje utjecajna, ali važna teološka djela: zbirku kratkih priča parabola s poučnim tumačenjima primjenjivima u pastoralnoj praksi *Quinquaginta parabolae* i kristološko–apologetsku raspravu *De humilitate et gloria Christi*. Pri tomu ne treba zaboraviti da navedene knjige, kao i više rukopisnih djela, među kojima je i *De ultimo Christi iudicio*, potpisuje laik. Biti humanist i laički teolog odudara i od uobičajene predodžbe o teolozima i od uobičajene predodžbe o “renesansnim karakterima”, ali upravo ta odrednica smješta Marulića u malobrojnu elitnu skupinu europskih laičkih teologa koji su povezali humanistički povratak klasičnoj nekršćanskoj (“poganskoj”) antici sa snažnim povratkom kršćanskoj *antici* (Bibliji i patrističkomu nasljeđu) i koji su pod utjecajem kasnosrednjovjekovnoga pokreta *devotio moderna* moralnu teologiju stavili u pastoralnu službu sa svrhom duhovne izgradnje svih, i klerika i laika. Takav povijesno–crkveni i kulturni kontekst otvara brojna nova istraživačka polja, ali zasigurno već početnim postavkama pruža afirmativan odgovor na pitanje može li se biti humanist i biti teolog. Marulić je bio humanist s jasnom vizijom evangelizacije. Za takav pothvat — životnu misiju nije bila dovoljna samo erudicija i elokvencija, nego na prvom mjestu snažna i osobna i crkvena vjera. Spoj pobožnosti, učenosti i elokvencije (*pietas, eruditio, eloquentia*), što je Marulić u neobjavljenoj posvetnoj poslanici *Herkula* istaknuo kod Erazma Roterdamskoga i po tomu ga

pridružio patrističkim uzorima — ponajprije svetomu Jeronimu, bio je ključ i njegove genijalnosti, snage i utjecaja.

Uz manji broj tekstova na talijanskom jeziku, Marulić je kao i mnogi drugi humanisti (Leonardo Bruni, Leon Battista Alberti, Cristoforo Landino, Marsilio Ficino, Angelo Poliziano i dr.) pisao na latinskom i na narodnom jeziku te znatan dio rada posvetio prevodenju, ponajviše s latinskoga na hrvatski, ali i s hrvatskoga na latinski, s talijanskoga na hrvatski, pa i s talijanskoga na latinski (prepjev prvoga pjevanja Danteova *Pakla* i Petrarčine kancone *Vergine bella*). Premda nas potonja prijevodna aktivnost može začuditi, latinski prepjevi Dantea i Petrarce bili su humanistima osobito korisni u usavršavanju jezičnih i versifikacijskih vještina, a njihova djela mogla su u takvu ruhu stajati uz bok antičkim klasicima. Marulićeva zaokupljenost povijesnim temama i epigrafijom (*Regum Delmatię atque Croatiaę gesta, In epigrammata priscorum commentarius, In eos qui beatum Hieronymum Italum fuisse contendunt* u dodatku Jeronimovu životopisu *Vita diui Hieronymi*) može se također pribrojiti tipičnim gestama humanista intelektualca koji međunarodnoj javnosti (prijevodom) podastire važan spis iz etnopovijesti, tumači salonitanske natpise ponosan na antičko podrijetlo svojega zavičaja i javno brani dalmatinsku čast u kompetitivnom odnosu prema drugima (Talijanima) koji svojataju “domaćega” sveca (Jeronima). Pri tomu treba imati na umu da Marulićeva zaokupljenost svetim Jeronimom Dalmatincem nije samo refleks pripadnosti istomu prostoru i duboke intimne identifikacije (*Onaj pripada meni, i ja njemu...*) nego je također posve u duhu obnovljenoga autoriteta velikoga crkvenog oca i naučitelja u ranom novovjekovlju. Marulićev humanistički profil potvrđuje i angažiranost u obrani od Osmanlija koju iskazuje u književnim i neknjiževnim tekstovima na latinskom, hrvatskom i talijanskom jeziku iznoseći različita tumačenja zašto “turska sila” pogađa kršćane, a njegovo “otvoreno pismo” Papi (*Poslanica papi Hadrijanu VI.*, tiskana 1522.) svjedoči o autoritetu humanista s jasnim ambicijama društvenoga i političko–crkvenoga utjecaja na aktualna zbivanja.

Osobitost je Marulićeva književnoga rada međutim u smjelost i samosvjesnoj odluci da na narodnom jeziku spjeva veliko književno djelo i u domaćoj tradiciji zauzme ono mjesto koje Dante ima u talijanskoj književnosti. Smjeli pothvat *hrvatskoga Dantea* imao je sreću da se u njega “umiješao” Gutenbergov izum pa je *Judita* kao prvi ep na hrvatskom jeziku ujedno i prvo tiskano književno djelo na hrvatskom jeziku. Marulićeva je *Judita* Bašćanska ploča hrvatske autorske književnosti, koja je od početka — sudeći po brzini uzastopnih tiskopisa (1521., 1522., 1523.) — knjiga s posebnom misijom, a kontekst njezina nastanka usred neposredne osmanske ugroze, grafike uz drugo izdanje, kao i prihvat publike promaknuli su prvu literarnu heroinu u *hrvatsku Ivanu Orleansku*. Usporedimo li Marulića s Erazmom Roterdamskim, možemo zamijetiti različite komunikacijske strategije. Kao izvorni govornik maloga jezika, Erazmo je latinskim jezikom odabrao horizontalnu strategiju kako bi poruku prenio do što većega broja međunarodnoga čitateljstva. Marulić je djelima na latinskom također postigao širinu horizontalne međunarodne recepcije (uključujući dakako i domaće humaniste),

ali je odabirom narodnoga jezika u književnom djelu visokoga žanra postigao *dubinu* prodora u različite slojeve domaće publike i inkluzivno obuhvatio različite slojeve — od domaće dvojezične humanističke elite do jednojezične zajednice u različitim oblicima pismenosti *samo* na narodnom jeziku (znaju i čitati i pisati; znaju samo čitati, ali ne i pisati), a rubno je mogla stići i do nepismenih koji su mogli slušati dok im čitaju drugi.

Juditu nije mogao spjevati početnik i jasno je da je Marulić morao “uvježbati” hrvatski jezik u prozi i u stihu i prije 1501. godine. Pouzdan je svjedok njegovih jezičnih kompetencija i visokih izričajnih mogućnosti hrvatskoga književnoga jezika cjelovit prijevod kršćanskoga klasika *Od naslidovan'ja Isukarstova* Tome Kempenca (datiran 20. lipnja 1500.), gdje domaće riječi spretno izražavaju apstraktne pojmove (*cogitatio* / pomišljen'je; *contemplatio* / bogomišljen'je; *dispersio* / rastarkan'je; *disputatio* / parnja). To je djelo vrlo vjerojatno bilo namijenjeno za tisak, dok ostala — osim *Judite* — nisu “nažalost” ostala u rukopisu, jer su za rukopisnu cirkulaciju i bila namijenjena. Tvrdnja Božićevića (*Vita Marci Maruli*) da se kod Marulićeve sestre, benediktinske redovnice Bire nalaze “mnogobrojna književna djela i poslanice s poticajima na čestit i blažen život, što ih je na domaćem jeziku i vlastitom rukom napisao sâm Marko” samo je djelomice potvrđena dosadašnjim atribucijama u različitim stupnjevima autorskoga, prevoditeljskoga ili redaktorskoga prinosa. Preferencijalna publika (ne i jedina) tih tekstova bile su žene, izrazito motivirane i posvećene jednojezične čitateljice.

Među rukopisnim su tekstovima i remek–djela hrvatske muze koje poznajemo (*Svarh muke Isukarstove*) i do kojih ćemo tek doći, a ocjenu o “nepoletnoj didaktičnosti” Marulićeva hrvatskoga pjesništva (osim *Judite*) možemo opovrgnuti s nekoliko marijanskih molitvenih stihova (*Zdrava si, Marije, zdrav, žilju pribili, / Ki u parsi krije tvoj sinak premili; / Na grišne se smili, puna si milosti, / Duša k tebi cvili, čuvaj nas žalosti*). Potraga za “pravom poezijom” neće nas međutim daleko odvesti, jednako kao što i većina hrvatskih tekstova teško podnosi moderne klasifikacijske kategorije, dok snažniji interpretativni potencijal pokazuje pragmatika tekstova, njihovo mjesto u životu (*Sitz im Leben*) zajednice kojoj su namijenjeni. Marulićev autorski teološki ili književni pečat, često skriven u višeslojnim nanosima migrirajućih rukopisa otvorenih za najraznovrsnije transformacije i kontaminacije, može poslužiti kao važan dokaz u atribuciji. Fascinira također mogućnost da tekst glasovita humanista među anonimnim tekstovima i ne otkrijemo — jer je svjesno stao u red i pomiješao se sa začinjavcima, prihvatio i vlastitim vještinama diskretno obogatio tradicijsku vertikalu ne narušavajući zatečeni žanrovski sustav i literarna očekivanja. U humanizmu takva profila naglasak nije na učestalosti, nego na kršćanskoj vrlini poniznosti — *umiljenstvu*, slobodi od svih *tašćin segasvitnjih*.